KIF INSABET IL-KITBA U L-ALFABET

(*Jorbot mal-faċċ. 117 ta' l-1927*)

MIN SAB L-ALFABET. Il-Kittieba taż-żminijiet il-qodma, il-koll b'kelma waħda jgħidulna li l-alfabet—il-għaġeb taż-żminijiet kollha—ġie misjub mill-Feniċi.

LUCANU, poëta latin (39-65 W.K.) hekk ħalla miktub: (1).

"Il-Feniċi kienu, kif jingħad, l-ewwel nies li b'taħżiż "imħarbex (2) kitbu għal dejjem il-kliem. Memfis (3) "kienet għadha ma tafx tgħaqqad il-weraq tax-xmajjar (4) "[f'kotba]; u biss fil-ġebel kienu jiġu mħaffra animali, hekk "għasafar u hekk bhejjem, li bihom kienu jiktbu l-ilsna "saħħara (5)."

PLINJU (ix-Xiħ), kittieb Latin (23-79 W.K.) ħalla miktub: "Il-Feniċi għandhom ġieh kbir għaliex sabu l-ittri [ta' l-alfabet]" (6). Iżda Plinju kiteb ukoll li l-ittri huma assiri (7).

S. KLEMENT TA' LIXANDRA ħalla miktub: "Il-Feniċi u is-Siri huma l-ewwel li sabu l-ittri" (8).

POMPONJU MELA, ġeografu latin (42? W.K.) igħidilna: "Il-Feniċja (9) ġiet imsemmija imħabba fil-Feniċi, għaqda ta' nies biżlin, li hekk għad-dmirijiet tal-gwerrer, kif għal dawk tal-paċi kienu minn l-aħjar; *huma sabu l-ittri* u kif jaħdmuhom, u hekk ukoll is-snajja' l-oħra, il-ġiri fuq il-baħar bix-xwieni, il-ġlied bil-flotta, u rażżnu lill-ġnus l-oħra bis-saltna jew bid-taqbid" (10).

(1) PHARSAL. III, 220-224.

(2) *Taħżiż imħarbex*, jekk wieħed iżomm quddiem għajnejh li Lucanu għex mijiet ta' snin wara li nsab l-alfabet u li kien latin, ma għandux jistagħġeb il-għaliex l-alfabet feniċju ġie msejjah "*rudes letterae*". Il-lum ukoll mita aħna naraw kitba semija ma nsejħulhiex bi kliem isbaħ minn dak ta' Lukanu!

(3) *Memphis* hija waħda minn l-eqdem bliet ta' l-Eġittu. Hija tinsab xi 33 kilometru l-isfel mill-Kajr, u kienet fiż-żmien tifred l-Eġittu ta' fuq, minn l-Eġittu tisfel. Hija ġiet mibnija minn-Menes l-ewwel sultan li taf il ġrajja ta' l-Eġittu.

(4) Ara dak li għedna fuq, fuq il-Papiri.

(5) Ara li għedna fuq mill-kitba eġizzjana u għaliex Lukanu sejħilha saħħarija "*lingua magica*".

(6) "*Ipsa gens Phoenicum in magna gloria litterarum inventionis*", Hist. Nat., V, 12, 13.

(7) "Litteras semper arbitror Assyras fuisse".

(8) STROMAT., I, 16, 75.

(9) Ara "IL-MALTI" 1926, p. 43, n. 10.

(10) *De situ Orbis*, I, 12.

DJODORU l-Isqalli, storiku grieg, li għax fiż-żminijiet ta' l-Imperatur Awgustu, u TACITU, storiku latin (50-130? W.K.) ma qablux ma' l-oħrajn fuq dil-ħaġa.

Djodoru hekk ħalla miktub: "Missier ix-xbejbiet, li jissejħu Musa [Zeus ta' Kreta] tahom is-sawba' ta' l-ittri u il-għamla tat-taqbil imsejħa għanja [poeżija]. U għal dawk li jgħidu li s-Siri sabu l-ittri u li l-Feniċi wassluhom għand il-Griegi, wara li tgħallmuhom mis-Siri—jiġifieri sħabKadmu li waslu l-Ewropa, u li għalhekk isem l-ittri huwa feniċju għand il-Griegi wkoll—inwiġbu li l-Feniċi ma sabuhomx għal kollox, imma li biddlu biss ftit il-għamla ta' l-ittri" (1).

Taċitu, inbagħad, igħidilna: "L-Eġizzjani kienu l-ewwel li fissru l-ħsibijiet ta' moħħom bi xbihiet ta' l-animali (dawn [ix-xbihiet] għadhom jidhru b'tifkira lill-bnedmin, imħaffra fil-ġebel fil-monumenti qodma) u huma wkoll [l-Eġizzjani] kienu, li, kif jingħad, sabu l-ittri. Inbagħad il-Feniċi, li kienu aqwa minnhom fil-baħar, daħħluhom fil-Greċja u ħadu il-ġieh bħallikieku huma kienu li sabu dak, li kienu tgħallmu minn ħaddieħor" (2). Minn dan naraw li Taċitu kien jaf li kullħadd kien iżomm li l-Feniċi kienu sabu l-ittri u tqarraq, kif naraw il quddiem mita ried ineżża' lill-Feniċi minn dan il-ġieh u bih ilibbes lil l-Eġizzjani.

U tabilħaqq kif kienu l-ħwejjeġ f'dak iż-żmien ħadd minn dawk in-nies li kellhom kitba ideografika u sillabika ma setgħu jaslu biex isibu l-alfabet. L-ewwelnett, kif sewwa ħafna qal Lenormant (3), imħabba f'dinhom. Aħna rajna li l-Eġizzjani kienu jżommu l-kitba bħala ħaġa qaddisa kif l-isem ta' Ħieroglifós ifisser. Hekk ukoll l-Indjani kienu isejħu l-kitba tagħhom "*devanagari*", li kif kienu jgħidu ħaduha minn Brahma, alla tagħhom. Il-Babiloniżi kienu iżommu l-*musmar*, li kif għedna kien il-għodda u l-għamla tal-kitba tagħhom, bħala simblu ta' Nisrok, li kien id-dehen t'alla. Mhux inqas il-Ġermaniżi u l-Iskandinavi kienu jżommu l-kitba tagħhom bħal ħaġa qaddisa li kellha setgħa saħħarija, u kienu jemmnu li lilhom ġiet mogħtija bħala rigal minn Odin. Ħadd għalhekk minn dawn in-nies li kienu għaddew ħafna 'l quddiem fil-għerf u fis-snajja', ma sata' jaqleb ta' fuq taħt il-kitba mqaddsa ta' artu u jdaħħal fl'imkien magħha kitba oħra. Għaldaqshekk kien meħtieġ li xi nies li ma kellhomx x'jaqsmu mad-din ta' dawn in-nies jitgħallmu sewwa din il-kitba u jagħżlu minnha dak li kien

(1) Djodoru l-Isqalli, V, 74.
(2) Annal., XI, 14.
(3) *Dict. d'Antiquités*.... I, p. 191

meħtieġ għal alfabett, u l-bqija jħalluh għal dejjem. Għaqda ta' nies li setgħet tagħmel dan kienu l-Feniċi. Huma kienu xterdu ma' l-Eġittu minn żmenijiet l-aktar qodma taħt l-isem ta' Hyksos (1) u mita minn hemm ġew imkeċċijin baqgħu dejjem marbuta ma' l-Eġittu fejn kienu jmorru jbigħu ħwejjeġ li kienu jaħdmu huma.

Barra minn dan, il-Feniċi kienu nies mgħotijin għax-xiri u għall-bejgħ: u kienu għalhekk jiġġerrew ma' kullimkien bix-xgħolijiet tagħhom: ħadd għalhekk iktar minnhom ma kien meħtieġ kitba soda u ħafifa sabiex iżomm bil-miktub il-ħwejjeġ tax-xiri u tal-bejgħ tiegħu. U kienet dil-meħtieġa li ġagħlet lill-Feniċi jsibu l-alfabet (RENAN, LENORMANT, LAGRANGE).

MINN LIEMA KITBA SILLABIKA ĠIE MNISSEL L-ALFABET.

Il-għorrief mhux kollha jaqblu fuq din il-ħaġa. Iżda qabel xejn huwa xieraq li nkunu nafu xi ħaġa fuq dak li kien l-alfabet fil-bidu tiegħu.

L-ewwelnett l-alfabet ġie misjub għal ilsien *semi*,la semin kienu dawk li sabuh. L-ebda lsien semi ma jiġi miktub bil-vokali iżda bil-konsonanti biss. Għalhekk l-alfabet għal l-ewwel ma kellux taħżiż għall-vokali (2).

It-tieni, kif għedna fuq, il-konsonanti ma nsabux il-koll f'daqqa waħda. Hu aktarx hekk, li dawk il-konsonanti li għandhom il-leħen qrib ħarġu minn xulxin, ngħidu aħna *h* u *ħ*. Dana jidher sewwa jekk wieħed iqabbel l-alfabet feniċju ma' l-alfabet għarbi li huwa wisq iżjed għani, iżda t-taħżiż kollu ħiereġ wieħed minn l-ieħor. Xi wħud iżommu li 22 konsonanti kienu misjuba mill-Feniċi, u minnhom 15 ġew meħudin mill-kitba eġizzjana u s-7 l-oħra aktarx ukoll, imma ġew ftit u xejn maħżuża għamla oħra (3).

It-tielet li t-taħżiż ta' l-alfabet ġej minn kitba piktografika, jew għal l-anqas sillabika, li saret alfabetika bl-*akrofonizmu* (4). Għalhekk it-taħżiż huwa xbieha ta' dak li l-isem tat-taħżiż ifisser, għal l-anqas f'dawk l-ittri li ma humiex

(1) Ara "Il-Malti" 1926 p. 122-123.

(2) Il-lum ukoll is-semin għadhom jiktbu minngħajr vokali. L-*a*, *i*. *u* (â, j, w,), li jinsabu fl-Alfabet ma humiex vokali imma konsonanti.

(3) LENORMANT, *Dict. d'Antiquités*... I, 194. Ara DE ROUGÉ, *Mémoire sur l'origine egyptienne de l'alphabet phenicieu*, Paris, 1874.

(4) *Akrofoniżmu*, kelma griega ġejja minn *akra*=tarf u *fônê*=leħen, jiġifieri li mill-kelma tinqara biss l-ewwel ittra tat-tarf; hekk *alif* tinqara A[lif], *beta* tinqara *b*[eta] etc...

ġejjin minn oħrajn u fil-għamla li għandhom fil-kitba feniċja. Ismijiet it-taħżiż huma kollha feniċi(1), u għaddew hekk għand il-griegi, ħaġa li turi sewwa li tassew il-Feniċi kienu dawk li sabu l-ittri u tawhom l-isem u li l-oħrajn kollha ħaduhom minnhom.

Jekk aħna nżommu quddiem għajnejna dawn il-ħwejjeġ inkunu nistgħu naraw malajr mil-liema kitba ideografika jew sillabika ħareġ l-alfabet feniċju.

Il-lum fost il-għorrief insibu erba' fehmiet fuq dil-ħaġa. Min jaħseb li l-alfabet feniċju huwa ħiereġ mill-kitba ta' Kreta, min mill-Kuneiformi, min mill-ġeróglifi u min mill-kitba ta' Ċipru. Naraw fil-qasir min aktarx jaħseb l-aħjar.

L-ewwelnett xi wħud bħal Evans, Reinach, Dussaud u oħrajn jaħsbu li l-Feniċi ħadu l-Alfabet tagħhom mill-kitba ta' Kreta. Dan fiż-żminijiet il-qodma kien qalu Diodoru l-Isqalli kif rajna iżjed il fuq. Tabilħaqq jekk inqabblu ma' xulxin taħżiż il-kitba ta' Kreta ma' l-alfabet tal-feniċi naraw li x-xebh bejn dawn iż-żewġ kitbiet huwa kbir.

Iżda b'dan kollu ma nistgħux ingħidu li l-Feniċi ħadu l-alfabet tagħhom mill-kitba ta' Kreta; il-għaliex għad li Evans igħid li l-Kitba ta'Kreta hija sillabika, iżda din il-Kitba għad ma hix magħrufa sewwa, għalhekk la ma nafuhiex sewwa ma nistgħux inqabbluha sewwa u naraw jekk l-alfabet tagħna hux ġej minnha (2).

Oħrajn bħal Ducke (3) Hommel (4) Deletzdsh (5) igħidu li l-alfabet ġie mill-Kuneiformi. Dan kien qalu qabilhom Pliniu kif għedna fuq. Iżda jekk wieħed iħares lejn l-ittri ta' l-alfabet u lejn il-kitba tal-keneiformi jara li l-ebda xebha ma għandu ħoss wieħed (6). Iżda jekk dawn iwiġbuna li għandna nqabblu l-alfabet mal-kitba qadima, kif kienet għal l-ewwel; aħna nwieġbu wkoll li l-Feniċi ħadu l-alfabet mill-kitba tal-kuneiformi, kif kienet meta nsab l-alfabet u mhux kif kienet fil-bidu. U billi kif dalwaqt naraw l-alfabet aktarx ma hux eqdem minn 1,800 sena qabel Kristu, li kieku l-Feniċi ħarġu l-alfabet mill-kitba tal-kuneiformi kienu joħorġuh mhux mill-kitba qadima, imma mill-kuneiformi ta' dak iż-

(1) Ara Lidzbarski, *Die Namen der Alphabetbuchstaben;* fl-*Ephemeris für semitiche Epigraphik;* II, p. 125-139.

(2) Ara il P. Lagrange, loc. cit., p. 288-289.

(3) "*Der Ursprung des altsemitischer Alphabets aus der neu-assyrischen Keilschrift*" *fiż-Zeitsch, der Deut. Morgen. Gesellsch.*, 1877 pp. 102-154.

(4) *Geschichte Babylomens und Assyriens*, p. 50-53, ara wkoll: *Grundriss.*

(5) *Die Entstehung des ältesten schriftsystems oder der Ursprung dem Keilschriftzeichen dargelegt*, Leipzig, 1897, p. 221-231.

(6) Lagrange, loc. cit., p. 290 n. l.

żmien, li ma għandhom xejn x'jaqsmu mat-taħżiż ta' l-alfabet feniċju.

Ħafna jaħsbu li l-alfabet ġej mill-ġeroglifiċi eġizzjani. Hekk MASPERO (1) u deherlu li wera DE ROUGÉ (2) li ġibet ħafna għal dil-fehma tiegħu bħal LENORMANT (3) REINACH (4) BERGER u oħrajn. Iżda x-xebh bejn il-ġeroglifiċi u l-alfabet ma jaqbilx biż-żejjed, l-anqas jekk wieħed idur għall-kitba *hieratika* (5).

Dan l-aħħar FRANZ PRAETORIUS (6) deherlu li l-alfabet feniċju ġej mill-kitba ta' Ċipru. Iżda l-biċċa donna iżjed imħawda hawn milli fil-fehmiet ta' qabel u PRAETORIUS igħidilna li xi 10 ittri biss jaqblu u mhux kollha.

Minn dan wieħed jista' jara li l-alfabet aktarx ma ħareġ minn l-ebda kitba li kienet misjuba qabel! Iżda minn sabu kellu biċċa xogħol wisq iżjed iebsa milli jagħżel 22 ittri minn mijiet ta' taħżiż li kienu nsabu qabel. B'dan ma rridux ingħidu li min sab l-alfabet qala' minn rasu kollox mill-ġdid. Lê. Min sab l-alfabet, li kif rajna fuq kien wieħed Feniċju, kien jaf il-kitba eġizzjana u aktarx kien fittex li jikteb bit-taħżiż eġizzjan l-ilsien tiegħu. Huwa għalhekk wara ħafna taħbit wasal sabiex isib it-taħżiż li kien jiħtieġ, biċċa seta' joħodhom mill-kitba eġizzjana u biċċa jagħmilhom hu. Li wieħed Feniċ kien jaf il-kitba eġizzjana hija ħaġa żgħira billi il-feniċi kienu ġejjin u sejrin l-Eġittu għall-bejgħ tagħhom u l-Eġizzjani kienu ta' sikwit igħaddu mill-art ta' Kanagħan (7).

MITA NSAB L-ALFABET.

Kif nistgħu nkunu nafu mita nsab l-alfabet? It-tweġiba hija ħafifa: billi naraw ta' liema żmien hija l-ewwel kitba li għandna bl-alfabet! Iżda nisgħu aħna ngħidu li din l-ewwel kitba għadha tinsab? B'għafsa ta' qalb nistgħu tassew ingħidu li lê. Min kiteb l-ewwel, fejn kiteb, u x'kiteb ma nafux. Jekk aħna għandna kitba bl-alfabet ta' elf sena qabel Kristu nistgħu ngħidu li elf sena qabel Kristu l-alfabet kien magħruf, imma ma nistgħux ingħidu li ma kienx magħruf minn qabel! Għalhekk tqarqu bil-bosta dawk il-għorrief ta' ftit

(1) *Histoire....* II, 573 n.
(2) Loc. cit.
(3) *Dict. d'Antiquités....* loc. cit.
(4) *Traité d'épigraphie grecque*, p. 180.
(5) LAGRANGE, loc. cit., p. 290.
(6) *Über den Ursprung des Kanaanäischen Alphabets*, (lito-grafia) Berlin, 1906.
(7) LAGRANGE, loc. cit., pp. 292-293.

snin ilu, li għax ma kenux jafu ħlief b'kitba ta' l-alfabet ta' 500 jew 600 sena qabel Kristu, qalu li la Mosê ma hu l-kittieb ta' dawk l-ewwel ħames kotba Mqaddsa, u l-anqas Omeru ma kiteb l-*Iliade* u l-*Odissea*. Ta' liema żmien hija l-kitba bl-alfabet l-aktar qadima li għandna l-lum? Hija dik ta' Biblos (1), li nsabet f'Diċembru ta' l-1923 (2). Din il-kitba ġiet imħaffra fuq tebut tal-ġebel u tgħidilna li dan it-tebut ġie magħmul minn Itobagħal, bin Aħiram, sultan ta' Ġebajl, li jisħet lil min isib dan it-tebut u lil min iħassar din il-kitba. Il-qabar ta' Aħiram huwa taż-żmien ta' Ramses II, Fargħwni ta' l-Eġittu u kull ma nsab fih kollox jaqbel sabiex ingħidu li ġie magħmul għall-ħabta ta' l-1200—1225 qabel Kristu (3).

Qabel l-1923 il-kitba bl-alfabet l-aktar qadima li biha konna nafu kienet dik ta' Mesa, sultan ta' Moab, 'l hemm mill-Ġordan, li saltan fiż-żmenijiet ta' Aħab u Ġoram Slaten tal-Lhud tan-naħa ta' fuq, u Ġosafat sultan tal-Lhud tan-naħa t'isfel, ħabta tas-sena 900 qabel Kristu. Din il-kitba ġiet misjuba minn Klein, f'Dibon, belt fit-Transġordanja fis-sena 1868.

Jekk aħna nqabblu l-għamla tat-taħżiż li nsibu f'dawn iż-żewġ kitbiet aħna naraw li huma bil-kemm jingħażlu minn xulxin u li huma mifrudin minn xulxin ma' tul 400 sena. Għalhekk jekk f'400 sena l-għamla tal-kitba tiebet ftit u ftit tassew, u fl-1225 il-kitba ta' Aħiram hija tajba ħafna, mita insab l-alfabet, li għal l-ewwel, kif kullħadd jista' jaħseb kellu jkun wisq agħar mill-kitba ta' Aħiram? P. Vincent itellgħu sa 1800 qabel Kristu (4).

Min dan naraw li Mosè li għex fl-1500 jew fl-1300 qabel Kristu seta' jikteb bl-alfabet, kif ukoll Omeru li għex 1000 qabel Kristu seta' jikteb l-Iliade u l-Odissea.

Din hija l-ġrajja tal-Kitba, l-akbar ġieh tal-Feniċi, li mhux ta' xejn jiġu mqegħdin ħdejn l-Ingliżi ta' żminijietna. Il-Feniċi fl-imkien max-xgħolijiet sbieħ tagħhom, xerrdu mad-dinja din is-sawba ta' l-alfabet li hija l-isbaħ ħolqien ta' moħħ il-bniedem.

Ruma, 2 ta' Lulju 1927.

P. Serafin M. Zarb O. P.

(1) Ara il "Malti" 1926, p. 43, n. 9.

(2) Ara P. Ugo Vincent o.p., *Les fouilles de Byblos* fir-*Revue Biblique*, 1925 pp. 183 ss.

(3) P. Vincent, loc. cit., p. 191.

(4) Ibid., p. 192.